

Dianni, Jadwiga

Towarzystwo Nauk Ścisłych w Paryżu (1870-1882)

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 17/1, 45-58

1972

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

TOWARZYSTWO NAUK ŚCISŁYCH W PARYŻU (1870—1882) *

Działalność Towarzystwa Nauk Ścisłych w Paryżu mimo krótkiego, bo zaledwie dwunastoletniego jego istnienia — ma duże znaczenie w dziejach naszej nauki. Osiągnięcia naukowe tego zespołu i związane z jego działalnością wydawnictwa zasługują tym bardziej na podkreślenie, że dzieła z zakresu nauk ścisłych, a i czasopisma poświęcone tej dziedzinie były w owym czasie u nas rzadkością. Publikacje Towarzystwa dające możliwość wypowiedzenia się wielu pracownikom, zwłaszcza młodszym, obejmowały aktualne wówczas zagadnienia, włączały nas w nurt wiedzy europejskiej, były świadectwem żywotności polskiej myśli naukowej. Sprawozdanie moje przypomni zatarte już nieco sylwetki tego paryskiego grona polskich uczonych. Prace ich obecnie rzadko wspomniane miały bez względu na to, jak ocenilibyśmy ich wartość w stosunku do dzisiejszej nauki — duże znaczenie dla rozwoju naszego piśmiennictwa w zakresie nauk ścisłych. Jego początek — to właśnie dwanaście tomów „Pamiętnika” wydanych przez Towarzystwo Nauk Ścisłych w Paryżu w latach 1871—1882.

*

Wśród wielu stowarzyszeń i związków tworzonych przez emigrantów przebywających w Paryżu ważne miejsce zajmowało założone w 1868 r. Stowarzyszenie Naukowej Pomocy. Inicjatorem tej organizacji, której celem była pomoc uczącej się młodzieży, był Agaton Giller, (1831—1887) dziennikarz, członek Rządu Narodowego w powstaniu styczniowym. W 1867 r. osiedlił się w Paryżu. Na terenie wymienionego stowarzyszenia wszedł w bliski kontakt z przebywającym wówczas również w Paryżu hr. Janem Działyńskim.

Jan Kanty Działyński, którego spotykamy na emigracji już w 1851 r. interesował się żywo naukami ścisłymi, zwłaszcza matematyką stosowaną, zachęcony w tym kierunku przez Henryka Gracha Niewęglowskiego¹, jednego z najstarszych wówczas naszych matematyków. Realnym wyrazem tych zamiarów było wydanie własnym kosztem rozprawy profes-

* Artykuł ten jest przeróbką referatu wygłoszonego dnia 19 kwietnia 1971 r. na sesji naukowej w Krakowie z okazji 100 lecia utworzenia Towarzystwa (sprawozdanie z tej sesji przedstawiliśmy w numerze 3/1971 s. 685—686). Był to referat pierwszy i najbardziej ogólny, a jego wcześniejsza, nieopublikowana wersja stała się podniętą do zorganizowania całej sesji. Ogół materiałów tej sesji ma zostać opublikowany w „Studiach i Materiałach z Dziejów Nauki Polskiej”. (Przypis redakcji).

¹ Henryk Grach Niewęglowski (1807—1881). Studia odbył na Wydziale Matematyczno-Fizycznym Uniwersytetu Warszawskiego. Po upadku powstania listopadowego osiedlił się w Paryżu otrzymując po studiach w Sorbonie tytuł licencjata. Autor podręczników matematycznych. Poświęcił się głównie pracy pedagogicznej.

sora matematyki Rocha Norzewskiego *Nouvelle Théorie des proportions et progressions harmoniques avec ses applications á la Géométrie* (Paris 1852). Czynny udział w powstaniu 1863 r. zmusił Działyńskiego do osiedlenia się na stałe w Paryżu i ten okres od 1864 r. zaznacza się jego wybitnym udziałem, zwłaszcza materialnym (mimo konfiskaty majątków w Poznańskim) w różnych towarzystwach. Chojniełożył zwłaszcza na stypendia dla studiującej młodzieży, przyjąwszy w Stowarzyszeniu Pomocy Naukowej godność prezesa po Aleksandrze Chodźce.

Ryc. 1. Jan Działyński

Na szczególne podkreślenie zasługuje działalność Działyńskiego jako członka Rady Opiekuńczej Wyższej Szkoły Polskiej, tzw. Montparnaskiej. Szkoła ta powstała w Paryżu z inicjatywy księcia Adama Jerzego Czartoryskiego (1770—1861) po 1848 r., w którym młodzież polska w związku z wypadkami politycznymi tego okresu napływała tłumnie do Paryża. Wstępowali tu również absolwenci dawniej założonej Szkoły Niższej, tzw. Batignolskiej. Podstawowym funduszem Szkoły Wyższej był zapis 100 tys. zł wojewody Macieja Wodzińskiego, zmarłego w Dreźnie w 1848 r. Kwotę tę powiększoną jeszcze innymi składkami uzupełnił Czartoryski własnym wkładem w wysokości około 27 000 zł. Do utrwalenia bytu materialnego Szkoły przyczyniła się stała dotacja rządu francuskiego. Zakład mieścił się początkowo przy ul. Neuve-Sainte-Géneviève; w 1859 r. przeniesiono Szkołę do nowego gmachu przy bulwarze Montparnasse. Budynek wystawiony został kosztem księcia Władysława Czartoryskiego (1828—1894), który, kontynuując prace ojca, jako prezes Rady Opiekuńczej zajmował się gorliwie Szkołą. Celem wykładów było przygotowanie uczniów do studiów w wyższych szkołach francuskich, głównie

specjalistycznych. Poziom naukowy dzięki wybitnym pedagogom był wysoki; na stanowisku dyrektorów wybili się swą działalnością Henryk Niewęglowski, Edward Habich². Ostatnim dyrektorem był Kazimierz Szulc, b. profesor Szkoły Realnej w Poznaniu. Owocną działalność pedagogiczną w odniesieniu do nauczania matematyki — głównego przedmiotu w tej Szkole — rozwijali Adolf i Ernest Sagajłowie³, oraz Władysław Folkierski⁴. Dowodem silnej więzi łączącej uczniów tej Szkoły było powstanie stowarzyszenia pod nazwą l'Association des anciens élèves de l'École Polonaise. Założone ono zostało w 1864 r. w celu utrzymania przez uczniów wzajemnej łączności także po zakończeniu studiów, głównie ze względów narodowych, bowiem „synowie emigrantów polskich złączeni w takie Towarzystwo nie będą mogli zapomnieć, że wychowali się w polskiej szkole kosztem składek i ofiar Polaków patriotów”. Stowarzyszenie w ramach swej działalności wydawało „Bulletin d'Association”, w którym zamieszczano informację o ruchu naukowym i literackim na emigracji i w kraju. „Bulletin” wychodził do 1922 r.

Kres Szkoły przyniosły wypadki roku 1870 i klęska Francji w wojnie niemiecko-francuskiej. Bilans Szkoły w ciągu jej 23-letniego istnienia był zdecydowanie pozytywny. Z ogólnej liczby 620 uczniów prawie wszyscy ukończyli nauki techniczne z dyplomem inżyniera; oni to właśnie stanowili pierwsze kadry polskich techników.

Podałam tu dlatego nieco szczegółów o Szkole Montparnaskiej, bo z jej grona wyszedł zawiązek Towarzystwa Nauk Ścisłych, mającego realizować plany Działyńskiego. Szły one w kierunku wzmocnienia twórczości polskiej w zakresie nauk ścisłych, nie nadążającej w owym czasie za postęпами nauki europejskiej. Działyński, człowiek czynu, bardzo wykształcony, przekonany o konieczności likwidacji wśród Emigracji politycznego romantyzmu, zdawał sobie sprawę, że pracę w kierunku skierowania umysłów na nauki ścisłe trzeba zacząć od wydawania publikacji o charakterze podręcznikowym, jako materiału pomocniczego do późniejszych prac naukowych. Myślą przewodnią tych wstępnych poczyniń, jak zresztą i późniejszych, była chęć zbliżenia polskich uczonych do nauki francuskiej, jako przeciwdziałającej zbytynim wpływom nauki niemieckiej. Zgodnie z tymi zamysłami wydał Działyński własnym nakładem w latach 1868—1869 *Arytmetykę* i *Geometrię* Niewęglowskiego. Dla pełnej realizacji swych planów uważał za konieczne zrzeszenie polskich uczonych starszego i młodszego pokolenia, którzy swymi pracami przyczyniliby się do rozwoju piśmiennictwa.

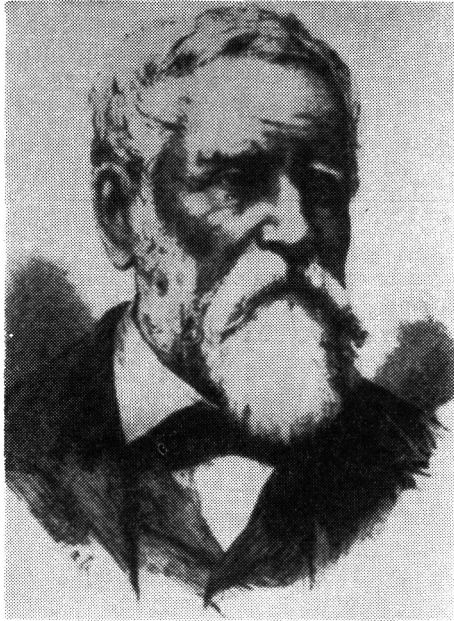
Taka była geneza Towarzystwa Nauk Ścisłych. Rozpoczęto prace nad ułożeniem statutu. Brali w nich udział: Henryk Grach Niewęglowski,

² Edward Jan Habich (1835—1909). Absolwent paryskiej Szkoły Dróg i Mostów z dyplomem inżyniera. Profesor i dyrektor polskiej Wyższej Szkoły Montparnaskiej. Po wyjeździe z Paryża objął kierownictwo Szkoły Inżynierów w Limie. Autor wielu prac o tematyce technicznej.

³ Adolf Sagajło (1806—1877) Studiował prawo i matematykę w Tuluzie. Osiedliwszy się po powstaniu listopadowym w Paryżu poświęcił się pracy pedagogicznej. Jego syn Ernest, również matematyk, profesor Liceum w Chaptal zajmował się głównie geometrią wykreslną.

⁴ Władysław Folkierski (1842—1904). Po ukończeniu Wydziału Inżynierii w Szkole Politechnicznej w Karlsruhe studiował w Paryskiej Szkole Dróg i Mostów. W Szkole Montparnaskiej wykładał mechanikę. Był sekretarzem i redaktorem „Pamiętnika”. Po opuszczeniu Paryża w 1873 r. i kilkuletnim pobycie w Limie powrócił do Kraju w roku 1892 poświęcił się wyłącznie działalności inżynierskiej. Jego dorobek naukowy obejmuje prace z zakresu matematyki teoretycznej.

Adolf Sągajło, Władysław Folkierski, Seweryn Elżanowski⁵, Adam Prażmowski⁶, którego udział w naradach był bardzo cenny, ze względu na jego dużą wiedzę i postępowe poglądy na rolę nauki.

Ryc. 2. Henryk Grach Niewęłowski

Poza wymienionymi w pracach przygotowawczych brali udział: dr Ksawery Gałęzowski, słynny już wówczas okulista⁷, Józef Gałęzowski⁸, dr Zygmunt Laskowski, docent Fakultetu Medycznego w Paryżu⁹, Karol Solikowski, inżynier francuskiej Kolei Północnej, Stanisław Żaliński, inżynier Szkoły Centralnej Sztuk i Rękodzieł, Józef Żaliński, przyrodnik, oraz Kazimierz Szulc, dyrektor Szkoły Montparnaskiej. Posiedzenia

⁵ Seweryn Elżanowski (lub Elzanowski, 1821—1874). Literat i publicysta obeznany z naukami matematycznymi. Studiował na Wydziale Pedagogicznym tzw. Kursów Dodatkowych, które powstały po zamknięciu Uniwersytetu Warszawskiego w 1831 r. Osiedliwszy się na stałe w Paryżu poświęcił się pracy literackiej.

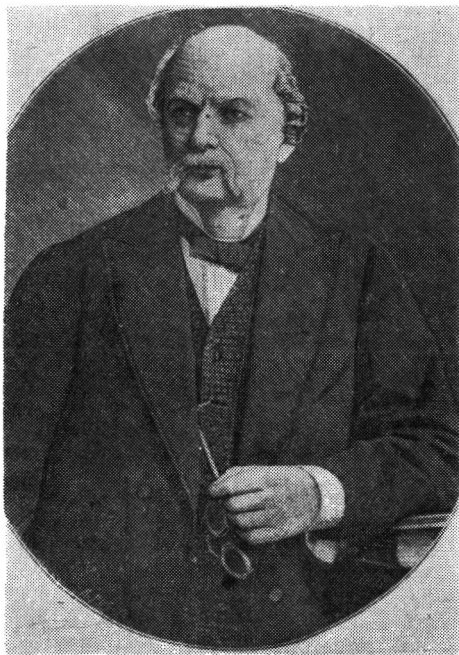
⁶ Adam Prażmowski (1821—1885). Adiunkt Obserwatorium Astronomicznego warszawskiego za dyrektury Jana Baranowskiego i profesor Szkoły Głównej Warszawskiej. Po 1864 r. osiedlił się w Paryżu; tu odbywszy praktykę w fabryce instrumentów fizycznych i astronomicznych objął kierownictwo słynnej fabryki Harznacka. Swych odkryć (udoskonalone soczewki, heliostat itp.) nie mógł ogłosić drukiem, gdyż obowiązywała go zastrzeżona w umowie tajemnica fabryczna. Zachowały się tylko prace astronomiczne.

⁷ Ksawery Gałęzowski (1832—1907). Stopień doktora otrzymał w Akademii Medyczno-Chirurgicznej w Petersburgu. Praktyka w Klinice okulistycznej i liczne prace z tej dziedziny przyniosły naszemu uczonemu światową sławę. Zostawił sporo prac w języku polskim.

⁸ Józef Gałęzowski (1833—1916) brat Ksawerego. Po ukończeniu studiów w Akademii Wojskowej w Petersburgu prowadził tamże wykłady z balistyki. Po 1863 r. osiedlił się w Paryżu, gdzie brał żywy udział w życiu emigracji.

⁹ Zygmunt Laskowski (1841—1928). Po studiach na Wydziale Medycznym Szkoły Głównej Warszawskiej, potem w Cambridge, osiedlił się w Paryżu i tu w 1867 r. otrzymał stopień doktorski. W 1875 r. powołany został na Katedrę anatomii w Uniwersytecie genewskim. Pracę pedagogiczną łączył z naukową. W historii medycyny zapisał się jako odkrywca środka konserwującego preparaty anatomiczne.

odbywały się w mieszkaniu Działyńskiego w Hotelu Lambert, a po uzgodnieniu głównych założeń wybrano pod koniec 1869 r. komisję ścisłą złożoną z Działyńskiego, Folkierskiego i Prażmowskiego. Przedłożony przez nich projekt *Ustawy Towarzystwa Nauk Ścisłych* zatwierdzono na posiedzeniu dnia 30 kwietnia 1870 r. Projekt ten zamieszczono we *Wstępie* t. I „Pamiętnika”. *Ustawa* składa się z czterech „tytułów”.

Ryc. 3. Adam Prażmowski

Tytuł I określa cel i zadania Towarzystwa, mianowicie: „zebranie i spożytkowanie dla kraju sił naukowych poza jego granicami znajdujących się”. Wśród środków wiodących do tego celu na pierwszym planie stawiano nawiązanie stosunków naukowych tak w kraju jak za granicą. Tematyka prac miała obejmować nauki matematyczne, przyrodnicze oraz stosowane oparte na poprzednich, a głównie nauki inżynierskie.

Tytuł II określa organizację Towarzystwa. Członkowie dzielili się na czynnych, wolnych i korespondentów. Ponieważ członkowie czynni obowiązani byli uczestniczyć w posiedzeniach, więc należeli do nich ci, co stale przebywali w Paryżu. Członkiem wolnym mógł być każdy, kto brał udział w pracach Towarzystwa. Członkowie korespondenci przysyłali swe prace i działali w myśl wskazań Towarzystwa, propagując jego idee w miejscowościach, w których przebywali. Miano członków honorowych, założycieli i donatorów było okolicznościowe, nadawano je za specjalne zasługi naukowe lub pomoc materialną przy wydawaniu prac.

Biuro Towarzystwa składało się z prezesa, wiceprezesa, sekretarza stałego, sekretarza drugiego, bibliotekarza i podskarbiego. Na prezesa obrano Działyńskiego i godność tę piastował do śmierci (1880). Sekretarzem stałym został Władysław Folkierski, który sprawował również obowiązki wiceprezesa i głównego redaktora „Pamiętnika”. Czynności

te pełnił do czasu wyjazdu z Paryża w 1874 r. Na drugiego sekretarza wybrano Władysława Gosiewskiego, młodego magistra Szkoły Głównej Warszawskiej, który przebywał na studiach w Paryżu i dał się już poznać ze swych prac¹⁰. Pełen zapału dla nauki objął też obowiązki bibliotekarza. Podskarbisim obrano dr Zygmunta Laskowskiego.

Tytuł III mówi o dochodach i wydatkach Towarzystwa. Na dochody składały się składki roczne członków, wpisowe oraz dary — byt Towarzystwa opierał się głównie na funduszach, jakich nie szczędził Działyński, pokrywając wszystkie potrzeby Towarzystwa, zwłaszcza w zakresie wydawnictw.

Tytuł IV określa czynności specjalne Towarzystwa, a więc wydawanie „Pamiętnika” i dzieł większych (zwartych), urządzenie odczytów itp. Do czynności tych należało też utrzymywanie kontaktu z innymi towarzystwami naukowymi, pozyskiwanie jak najwięcej członków — korespondentów oraz udzielanie pomocy uczącej się młodzieży.

Lokal Towarzystwa mieścił się w Szkole Montparnaskiej; tam też odbywały się posiedzenia. Ich główną treścią były dyskusje nad przedstawionymi Towarzystwu pracami, które miały być drukowane w „Pamiętniku”. Większe dzieła przekazywano do rozpatrzenia specjalnej komisji, a jej wnioski poddawano dyskusji na ogólnym posiedzeniu.

Zespół członków Towarzystwa dzięki swej poważnej pracy zdobywał coraz większe uznanie w świecie naukowym, czego dowodem była wzrastająca liczba członków — korespondentów. Byli między nimi znani już uczeni, profesorowie wyższych uczelni, którzy nadsyłając swe prace podnosili poziom naukowy „Pamiętnika”. Równocześnie rozszerzała się jego tematyka idąca stale w kierunku aktualizacji omawianych zagadnień. Uzyskane tu osiągnięcia zasługują w pełni na szczegółową analizę. Ja ograniczę się do krótkiego zestawienia podającego te dziedziny nauk ścisłych, które budziły szczególne zainteresowania naszych uczonych XIX w.

We wstępie do każdego tomu „Pamiętnika” redakcja zawiadamiała o ważniejszych zdarzeniach, względnie zmianach zaszłych w Towarzystwie, informowała o zamierzeniach wydawniczych, stypendiach i konkursach. W 1871 r., w t. I ogłoszono konkurs na temat *Ocena prac matematycznych Hoene-Wrońskiego* ustalając jako pierwszą nagrodę 1000 fr; termin nadsyłania prac wyznaczono na 12 II 1873, tj. na tydzień przed obchodem czterechsetnej rocznicy urodzin Kopernika. Wprawdzie konkurs nie przyniósł wyczerpującego opracowania tematu, ale był dowodem zrozumienia potrzeby rewizji oceny odkryć Wrońskiego. W związku z tym zamieszczono w „Pamiętniku” tłumaczenie dwóch rozpraw A. Cayleya i A. Thomsona, w których ci angielscy uczeni, przeciwstawiając się nieprzychylniej opinii Akademii Paryskiej, oceniają pozytywnie osiągnięcia naszego matematyka.

Wskutek zwinięcia Szkoły Montparnaskiej Towarzystwo było zmuszone przenieść się do skromnego lokalu przy ul. Dragon. Wpłynęło to ujemnie na akcję odczytową, ale nie wstrzymało dalszego wydawania „Pamiętnika”, którego t. II ukazał się w 1872 r. Zwiększająca się liczba

¹⁰ Władysław Gosiewski (1844—1911). Studiował w Szkole Głównej Warszawskiej na Wydziale Matematyczno-Fizycznym, gdzie w 1868 r. otrzymał dyplom magisterski. W Paryżu przebywał w latach 1869—1872, po czym wrócił do kraju, gdzie rozwijał ożywioną działalność naukową jako autor wartościowych prac z dziedziny fizyki i matematyki.

członków — korespondentów rozszerzała zakres działalności Towarzystwa, przy czym w t. III z roku 1873 redakcja poinformowała o nawiązaniu kontaktu z powstałą w tymże roku w Krakowie Akademią Umiejętności oraz z Poznańskim Towarzystwem Przyjaciół Nauk.

W 1874 r. zaszły w Towarzystwie pewne zmiany, o których informował artykuł wstępny tomu IV podpisany przez Działyńskiego. Z początkiem tego roku opuścił Paryż Władysław Folkierski, udając się do Peru. Drugi sekretarz, Władysław Kluger¹¹ wyjechał także do Ameryki Południowej. Opuścili również Paryż członkowie czynni Stanisław Żaliński i Ksawery Wakulski; ten ostatni, absolwent paryskiej Szkoły Dróg i Mostów, objął w Peru, w Szkole Inżynierów katedrę rachunku różniczkowego, pozostał jednak w kontakcie z Towarzystwem jako członek — korespondent. W tym samym roku zmarł zasłużony członek Towarzystwa Seweryn Elżanowski. Wiceprezesa obrano Adama Prażmowskiego, który objął też obowiązki stałego sekretarza. Czynności te sprawował do końca istnienia Towarzystwa.

Ryc. 4. Teofil Żebrawski

Wyrazem stałej współpracy Towarzystwa ze Stowarzyszeniem Naukowej Pomocy było ogłoszenie w tymże roku konkursu na dwa stypendia naukowe dla kształcących się za granicą Polaków, nauczycieli matematyki i przyrody. W tomie tym ogłoszono również konkurs na „Ułożenie bibliografii piśmiennictwa polskiego z działu matematyki i fizyki oraz ich zastosowań od roku 1830 do czasów najnowszych”. Miał to być dalszy

¹¹ Władysław Kluger (1849—1884). Absolwent paryskiej Szkoły Dróg i Mostów z dyplomem inżyniera. W 1874 r. wyjechał do Peru i objął w tamtejszej Szkole Inżynierów Katedrę robót wodnych. Do Europy wrócił w 1880 r. i osiedlił się w Krakowie. Tu między innymi projektami inżynierskimi opracował plany wodociągów miasta Krakowa.

ciąg *Bibliografii* wydanej w 1873 r. przez Teofila Żebrawskiego, obejmującej odnośne publikacje do roku 1830. Termin nadsyłania prac ustalono na dzień 1 stycznia 1880 r. Konkurs ten nie został rozstrzygnięty przed zlikwidowaniem Towarzystwa, natomiast w 1886 r. wyszła nakładem Biblioteki Kórnickiej publikacja Żebrawskiego *Dodatki do Bibliografii z r. 1873*.

Zajęto się również sprawą ustalenia polskiej terminologii naukowej i od VI tomu „Pamiętnika” począwszy umieszczano w każdym tomie *Materiały do słownictwa naukowego*.

Ryc. 5. Wawrzyniec Żmurko

Na bogatą treść „Pamiętnika”, którego następne tomy ukazały się w latach 1874—1882 (t. V: 1874, t. VI i VII: 1875, t. VIII: 1876, t. IX: 1877, t. X: 1878, t. XI: 1879, t. XII: 1882) składają się rozprawy z zakresu matematyki teoretycznej i jej zastosowań, fizyki, chemii, astronomii, nauk przyrodniczych, technologii, inżynierii, medycyny. Zamieszczone są tu prace wybitnych ówczesnych matematyków, Władysława Gosiewskiego, Wawrzyńca Żmurki¹², Jana Nepomucena Frankego¹³, Włady-

¹² Wawrzyniec Żmurko (1824—1889). Po ukończeniu studiów w Politechnice Wiedeńskiej otrzymał w 1850 r. katedrę profesora matematyki w Szkole Technicznej we Lwowie, a w 1872 r. drugą katedrę matematyki w Uniwersytecie Lwowskim. Teoretyczną twórczość naukową łączył z zastosowaniami praktycznymi konstruując przyrządy konograficzne dla kreślarza krzywych stożkowych.

¹³ Jan Nepomucen Franke (1846—1918). Po studiach w Politechnice Wiedeńskiej był asystentem przy katedrze mechaniki Szkoły Technicznej we Lwowie. Po pobycie w Zurychu i Paryżu otrzymał w 1870 r. w Szkole Politechnicznej Lwowskiej katedrę mechaniki teoretycznej. Prócz publikacji z dziedziny matematyki czystej i stosowanej zostawił cenne prace z historii matematyki: *Jan Brożek* (1884), *Maciej Głoskowski* (1878).

sława Krętkowskiego¹⁴, Władysława Folkierskiego, Karola Maszkowskiego¹⁵, Mariana Aleksandra Baranieckiego¹⁶, Adolfa Sągajły, Samuela Dicksteina¹⁷, Juliana Sochockiego¹⁸, Karola Hertza¹⁹. Tematyka tych przeważnie wartościowych prac obejmuje zagadnienia z teorii liczb, teorii funkcji, rachunku różniczkowego i całkowego, teorii wyznaczników, geometrii analitycznej, syntetycznej, rzutowej oraz geometrii nieeuklidesowej. Szereg rozpraw obejmuje zagadnienia fizyki matematycznej, a mianowicie teorię mechaniki cząsteczkowej w zastosowaniu do teorii sprężystości ciał stałych i gazów. Rozprawa Feliksa Kucharzewskiego²⁰ *O astronomii w Polsce* — to pierwsza u nas źródłowa praca na ten temat. Rozprawy tegoż autora z zakresu hydrauliki i hydrostatyki oraz prace o pokrewnej tematyce Władysława Klugera i Adama Martynowskiego objaśniają konstrukcje nowo wówczas wprowadzonych turbin wodnych. Ferdynand Doliński oraz Edward i Władysław Natansonowie²¹ omawiają aktualne wówczas poglądy na budowę materii i tworzą-

¹⁴ Władysław Krętkowski (1840—1910). Absolwent paryskiej Szkoły Dróg i Mostów pracował jako inżynier kolei Warszawsko-Wiedeńskiej. Po przeniesieniu się do Krakowa uzyskał doktorat w Uniwersytecie Jagiellońskim, a następnie docenturę w Uniwersytecie Lwowskim. Prace naukowe ogłaszał pod pseudonimem Władysław Trzaska.

¹⁵ Karol Maszkowski (1831—1886). Po ukończeniu studiów w Politechnice Wiedeńskiej uczył w Szkole Technicznej w Krakowie, następnie w Szkole Rolniczej w Dublanach. W 1867 r. objął Katedrę geometrii wykreślnej w Szkole Technicznej we Lwowie. Poza pracą naukową brał żywy udział w życiu społecznym i artystycznym Lwowa.

¹⁶ Marian Aleksander Baraniecki (1848—1895). Studiował w Szkole Głównej Warszawskiej, gdzie w 1870 r. otrzymał stopień magistra nauk matematyczno-fizycznych. Po studiach w Petersburgu i Lipsku otrzymał doktorat w 1871 r. Po kilku latach docentury w Uniwersytecie Warszawski objął katedrę matematyki w Uniwersytecie Jagiellońskim. W spuściźnie naukowej Baranieckiego obok prac o charakterze podręcznikowym znajduje się cenna publikacja historyczna: *Algorytm Tomasa Kłosa z 1538 r.*

¹⁷ Samuel Dickstein (1851—1939). Po ukończeniu studiów matematycznych w Szkole Głównej Warszawskiej otrzymał w 1876 r. stopień magistra. Po kilku latach pracy pedagogicznej we własnej Szkole Realnej w Warszawie objął wykłady matematyki na Wyższych Kursach Naukowych, a od 1915 r. w Uniwersytecie Warszawskim, gdzie w 1921 r. otrzymał doktorat honorowy. W historii naszej nauki zajmuje wybitne stanowisko jako historyk matematyki oraz wydawca czasopism naukowych w Warszawie.

¹⁸ Julian Sochocki (1842—1927). Studiował w uniwersytecie w Petersburgu, tam w 1868 r. otrzymał stopień doktorski i rozpoczął pracę pedagogiczną jako profesor matematyki. Z jego szkoły wyszło wielu wybitnych matematyków.

¹⁹ Karol Hertz (1843—1904). Po studiach w Szkole Głównej Warszawskiej otrzymał stopień magistra, a w 1871 r. uzyskał doktorat w Uniwersytecie w Halli. Drobek naukowy tego uczonego obejmuje prace oryginalne i tłumaczenia mające na celu zaznajomienie czytelnika polskiego z nowymi odkryciami w dziedzinie matematyki.

²⁰ Feliks Kucharzewski (1849—1935). Po studiach w Szkole Głównej Warszawskiej wyjechał do Paryża, gdzie w 1872 r. ukończył paryską Szkołę Dróg i Mostów z dyplomem inżyniera i w tym charakterze objął posadę na kolei Warszawsko-Wiedeńskiej. Obok pracy naukowej położył wielkie zasługi jako jeden z założycieli Towarzystwa Techników. Prezes Komitetu Kasy Mianowskiego oraz redaktor „Przeglądu Technicznego”. Mianowany członkiem honorowym wielu towarzystw naukowych otrzymał godność profesora honorowego Politechniki Warszawskiej oraz członka Polskiej Akademii Nauk Technicznych. W jego bogatej spuściźnie naukowej znajduje się obok *Historii Astronomii w Polsce* cenna rozprawa o Kochańskim.

²¹ Władysław Natanson (1864—1937). Po studiach w Petersburgu, Dorpacie i Cambridge został mianowany w 1890 r. profesorem fizyki matematycznej w Uniwersytecie Jagiellońskim, gdzie w 1922 r. piastował godność rektora. W 1930 r. otrzymał doktorat *honoris causa*. Cenne rozprawy tego uczonego poświęcone są głównie zagadnieniom fizyki teoretycznej.

cych ją atomów. Z dziedziny przyrodoznawstwa na szczególne podkreślenie zasługuje obszerna rozprawa Józefa Rostafińskiego²² *O śluzowcach* tłumaczona na obce języki. Zestawieniem bogatego materiału doświadczalnego są rozprawy Michała Girdwoyna²³ *Anatomia pszczoły* oraz *Patologia ryb*. Najnowsze wówczas odkrycia w dziedzinie technologii odnoszące się do produkcji nitrogliceryny i dynamitu oraz fabrykacji stali bessemerowskiej omawiają Stanisław Żaliński i Stefan Baranowski. Inżynier Kazimierz Brandt zajmuje się w swych rozprawach zagadnieniem budowy mostów. Budownictwo wodne omawia Mieczysław Szystowski. Zygmunt Laskowski profesor anatomii w Uniwersytecie Genewskim objaśnia wynaleziony przez siebie sposób konserwowania preparatów anatomicznych. Teofil Chudzyński²⁴ omawia anatomie porównawczą zwojów mózgowych; Zygmunt Kramsztyk podaje w *Optometrii* wyniki własnych badań przeprowadzonych przy pomocy oftalmoskopu na klinice okulistycznej.

Ten schematyczny przegląd — nie dający oczywiście pełnego obrazu treści „Pamiętnika” — pozwala ocenić bogactwo tematyki, do czego w znacznej mierze przyczyniła się współpraca szerokiego grona członków popierających gorliwie cele Towarzystwa. W cyfrach wyraża się ten dorobek tak: 92 rozprawy napisane przez 40 autorów. Wprawdzie niektóre prace mogły budzić zastrzeżenia, czy swym poziomem nadają się do takiego pisma, ale kierowano się tu zasadą Działyńskiego: „w naszych trudnych warunkach musimy być pobłażliwi, drukujemy, co tylko drukować można, aby tym zachęcić do pracy naukowej”²⁵. Jako dodatnią stronę podkreślić również należy, że „Pamiętnik” w formacie 4° drukowany był na pięknym papierze i nienagannie pod względem typograficznym zwłaszcza w odniesieniu do materiału ilustracyjnego.

Omawiając działalność Towarzystwa Nauk Ścisłych nie można pominąć wydawnictw, które wyszły poza „Pamiętnikiem” nakładem Właściciela Biblioteki Kórnickiej, a Przewodniczącego w Towarzystwie Naukowej Pomocy i Nauk Ścisłych w Paryżu”, a więc Działyńskiego. Wydawnictwa te można podzielić na trzy grupy: 1 — te, które wyszły przed powstaniem Towarzystwa; 2 — wydane za czasów działalności Towarzystwa, ale niezależnie od niego; 3 — wydane z aprobatą, niejako *sub auspiciis* Towarzystwa. Do tej ostatniej grupy należą prace o dużej wartości naukowej, m.in. *Zasady rachunku różniczkowego i całkowego z zastosowaniami* Władysława Folkierskiego oraz *O wyznacznikach* Wład-

²² Józef Rostafiński (1850—1928). Po studiach w Szkole Głównej Warszawskiej zapisał się na Uniwersytet w Halle, potem w Strassburgu gdzie doktoryzował się w 1873 r., a habilitował w 1875 r. w 1878 r. został mianowany profesorem Uniwersytetu Jagiellońskiego, a w 1881 r. dyrektorem Ogrodu Botanicznego. W dorobku tego uczzonego obok dzieł związanych z historią botaniki znajdują się cenne prace o charakterze podręcznikowym oraz popularyzacyjne.

²³ Michał Girdwoyn (1841—1924). Po studiach w Akademii Wojskowej w Petersburgu ukończył Wydział Przyrodniczy Szkoły Głównej Warszawskiej, uzupełniając swe studia w Uniwersytecie Jagiellońskim i w Collège de France w Paryżu. Ma duże zasługi w dziedzinie pszczelarstwa oraz gospodarki rybnej nie tylko jako teoretyk, ale i praktyk.

²⁴ Teofil Chudzyński (lub Chudzyński, 1842—1897). Studia przyrodnicze odbywał w Warszawie. Po powstaniu styczniowym osiedlił się w Paryżu. Zajmował się głównie badaniami w zakresie anatomii porównawczej i antropologii. Pozostawił wiele prac z tej dziedziny oraz zbiór licznych mufaży i odlewów zgromadzonych w paryskim Muzeum Historii Naturalnej.

²⁵ *Wyciąg z księgi protokołów Towarzystwa*. „Pamiętnik” T. 12: 1882, artykuł wstępny.

Ryc. 6. Karta tytułowa „Pamiętnika Towarzystwa Nauk Ścisłych w Paryżu”

sława Trzaski (Kretkowskiego) (1873), *Wykład nauki o równaniach różniczkowych* Władysława Zajączkowskiego²⁶ (1877), *Teoria wyznaczników (determinantów) kurs uniwersytecki* Mariana Aleksandra Baranieckiego (1879), *Wykład hydrauliki wraz z teorią machin wodnych* Feliksa Kucharzewskiego i Władysława Klugera (1873), *Wykład mechaniki cząsteczkowej* Władysława Gosiewskiego (1873). Ostatnia publikacja tej grupy to *Wykład geometrii wykreślnej* Ernesta Sągajły (1882). Autor zaznaczył w przedmowie, iż ułożony przez niego tekst francuski przełożył na język polski Kazimierz Brandt, sekretarz Towarzystwa Nauk Ścisłych.

*

Rok 1882 stanowi kres istnienia Towarzystwa. W 1880 r. zmarł Działyński, któremu Towarzystwo zawdzięczało nie tylko pomoc materialną

²⁶ Władysław Zajączkowski (1837—1898). Po studiach na Wydziale Matematyczno-Fizycznym Uniwersytetu Jagiellońskiego otrzymał doktorat i habilitował się w 1862 r. W 1865 r. rozpoczął wykłady w Szkole Głównej Warszawskiej, a po przekształceniu tej Szkoły w Uniwersytet objął docenturę. W 1872 r. został mianowany profesorem matematyki w Politechnice Lwowskiej. Równocześnie objął wykłady w Uniwersytecie Lwowskim. Cenne prace tego uczonego obejmują aktualne wówczas dziedziny matematyki teoretycznej.

(koszta wydawnictw biblioteki Kórnickiej i „Pamiętnika” wyrażają się kwotą przeszło 100 000 talarów), ale i kierunek ideologiczny „służby krajowi przez pracę naukową”.

O ostatnich dwóch latach istnienia Towarzystwa znajdujemy pewne szczegóły w *Wyciągu z Księgi protokołów posiedzeń Towarzystwa Nauk Ścisłych*. Na przerwanie normalnego toku pracy wpływały różne czynniki. Powoli ubywali najstarsi członkowie, młodzi opuszczali Paryż. Dnia 29 czerwca 1882 r. odbyło się ostatnie posiedzenie, któremu przewodniczył Adam Prażmowski. Otwierając zebranie słowami hołdu pamięci zmarłego Prezesa, przypomniał zebrany jego słowa wypowiedziane na posiedzeniu 16 V 1878: „Niech Towarzystwo o swą przyszłość będzie spokojne: nie mając potomka wybrałem spośród mych krewnych następcę, który podtrzyma Towarzystwo, a nawet prawdopodobnie rozszerzy jego działalność”.

Niestety spadkobierca, Władysław Zamoyski, nie podjął chlubnej tradycji swego poprzednika. Mimo kilkakrotnych odezwo Towarzystwa i próśb o powzięcie decyzji co do losów tej instytucji nie otrzymano żadnej odpowiedzi²⁷.

Ten stan rzeczy podano członkom Towarzystwa do wiadomości i w związku z tym powzięto decyzję zawieszenia działalności Towarzystwa, a przygotowane do XIII tomu „Pamiętnika” materiały już nie mogły być opublikowane, o czym zawiadomiono autorów. Ze śmiercią Działyńskiego zawiesiło też swą działalność Stowarzyszenie Pomocy Naukowej. Przekazało ono swe fundusze 5 V 1881 wspomnianemu wyżej towarzystwu Association de anciens Élèves de l'École Polonaise. Decyzję tę ogłoszono w nrze 15 „Bulletin”.

Na tym ostatnim posiedzeniu uchwalono złożyć jako depozyt w Akademii Umiejętności w Krakowie Archiwum Towarzystwa zawierające Księgi protokołów, wyniki prac Komisji oceniających artykuły, programy odczytów itp. Materiałów tych mimo poszukiwań nie udało się odnaleźć.

Uchwały powzięte na ostatnim posiedzeniu wraz z podaniem przyczyn zawieszenia działalności Towarzystwa ogłoszono we *Wstępie* do t. XII „Pamiętnika”. Artykuł ten został z rozkazu Zamoyskiego usunięty, tak, że zachował się tylko w nielicznych egzemplarzach. Jeśli chodzi o biblioteki krakowskie, to znajduje się tylko w egzemplarzu Biblioteki Czartoryskich. O tym fakcie samowolnej konfiskaty poinformowała Redakcja czytelników w *Nocie do Wyciągu z protokołu*, z dn. 1 IX 1882.

Przytoczone tu fakty zaważyły niewątpliwie na losach Towarzystwa. Z drugiej jednak strony zaznaczały się daleko idące zmiany w stosunkach na emigracji. Związani z Towarzystwem pracownicy przenosili się powoli do kraju, gdzie powstające stowarzyszenia naukowe i wydawane przez nie czasopisma stwarzały coraz to korzystniejsze warunki pracy. Na terenie Warszawy zaczęły wychodzić „Prace Matematyczno-Fizyczne” (t. I: 1888) oraz „Wiadomości Matematyczne” (1897), wydawane z inicjatywy Samuela Dicksteina, coraz bogatsze treścią dorobku naukowego naszych uczonych, uzupełnianego obszerną informacją o ruchu nauko-

²⁷ Zagadnieniem, dlaczego W. Zamoyski nie kontynuował finansowania działalności Towarzystwa, zajął się bardziej szczegółowo Andrzej Mężyński w referacie *Towarzystwo Nauk Ścisłych w Paryżu w świetle archiwaliów Biblioteki Kórnickiej* wygłoszonym na wspomnianej już w Krakowie sesji naukowej. (Przypis redakcji).

wym za granicą. Nawiązywano ściśle kontakty bądź osobiste, bądź drogą wymiany korespondencji z obcymi uczonymi. Dzięki tej wymianie czasopisma te stały na wysokim poziomie i dawały dokładny obraz ówczesnego stanu nauki.

BIBLIOGRAFIA

1. M. A. Baraniecki: *Sprawozdania z działalności Towarzystwa Nauk Ścisłych za lata 1870—1876*. „Ateneum Warszawskie” T. 1: 1877.
Tenże: *Sprawozdania za rok 1878*. Tamże T. 1: 1878.
Tenże: *Sprawozdania za rok 1879*. Tamże T. 2: 1879.
Tenże: *Sprawozdania za rok 1880*. Tamże 1880 (życiorys Działyńskiego)
2. F. Bujak: *Rozwój nauki polskiej (1800—1880)* „Nauka Polska” T. 15: 1932.
3. W. Folkierski: *Towarzystwo Nauk Ścisłych w Paryżu*. „Prace Matematyczno-Fizyczne” T. 6: 1895.
4. F. Giller: *Wspomnienie o Janie Działyńskim*. Wyd. 2. Lwów 1881.
5. S. Gołąb: *O dorobku matematyków polskich w nauce światowej*. „Życie Nauki” 1947 nr 3/4.
6. A. Karbowski: *Dzieje edukacyjne Polaków na obczyźnie*. Lwów 1910.
7. W. Korotyński: *Jan Działyński*, „Tygodnik Ilustrowany” 1880, nr 229, 231.
8. „Roczniki Towarzystwa Historyczno-Literackiego” w Paryżu (1866—1868) Szkoła Montparnaska 42—44, 5—9.
9. *Sprawozdanie Szkoły Wyższej Polskiej w Paryżu za lata szkolne 1869/70 i 1870/71*. Krótka wiadomość o Szkole Wyższej Polskiej przez 23 lat jej istnienia.
10. „Sprawozdania z piśmiennictwa naukowego polskiego w dziedzinie nauk matematycznych i przyrodniczych”. Warszawa R. 1: 1882.

Я. Дяни

ОБЩЕСТВО ТОЧНЫХ НАУК В ПАРИЖЕ (1870—1882)

В статье описана история научного общества, действующего в среде польских эмигрантов в Париже, которое сыграло большую роль в развитии польской науки. Особое значение имела издаваемая обществом публикация „Воспоминания”; в 1871—1882 годах вышло из печати 12 томов этого издания; где 40 авторов опубликовало 92 статьи. Общество существовало в основном, благодаря дотациям своего председателя, Яна Кантэ, графа Дзялынського, владельца богатых курнических вотчин. После его смерти в 1880 году общество, лишенное необходимых финансовых средств, вынуждено было в 1882 году прекратить свое существование.

J. Dianni

LA SOCIÉTÉ DE SCIENCES EXACTES À PARIS (1870—1882)

L'article présente l'histoire de la société scientifique agissant dans le milieu des émigrés polonais à Paris. Son rôle était important dans le développement de la science polonaise. La Société éditait le Journal dont 12 volumes ont apparu dans les années 1871—1882 et où 40 auteurs ont publié leurs 92 articles. La Société pouvait développer son activité surtout grâce aux dotations de son président, Jan Kanty comte de Działyń, propriétaire des biens de Kórnik. Après sa mort en 1880, la Société privée de ressources suffisantes a été obligée de suspendre son activité en 1882.